

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ*
Факултет политичких наука
Београд

УДК 32:94(497.1)РАЈИЋ
Оригиналан научни рад
Примљен: 02.10.2015
Одобрен: 12.10.2015

ПОЛИТИЧКА МИСАО АРХИМАНДРИТА ЈОВАНА РАЈИЋА

«Народ који хоће државу мора имати писану историју.»
Јован Рајић

Сажетак: У раду се настоји осветлити, досад као посебан предмет научног истраживања потпуно необрађивана политичка мисао творца прве писане историје српског народа Јована Рајића, како кроз анализу његових радова, тако и оних његових поступака који су у веома специфичним друштвено-политичким и историјским околностима у Аустрији током друге половине 18. века неспорно имали и одређену политичку димензију.

Његова политичка мисао и дело се са теоријске тачке гледишта у најкраћем могу оценити као национално-политички мотивисано просветитељство које је по модерности теоријског конструкта потпуно припадало централноевропској, а по форми исказа руској политичкој мисли његове епохе, док су по својој циљној и акционој усмерености његова политичка мисао и дело представљали мешавину патриотизма и лојализма.

Кључне речи: политичка мисао, Јован Рајић, просветитељство, историја Срба, држава, умеће владања, наука

Потреба да се осветли политичка димензија живота и дела нашег првог историка Јована Рајића (1726 -1801) је неспорна, али је у изразитој диспропорцији са експресивним и квантитативним могућностима једног рада у научном часопису. Стога ћемо покушати да у нешто генералнијим назнакама и кроз изабране примере, дакле „рајићевским“ методом, укажемо на основне карактеристике његове политичке мисли.

Наши историци и теолози су, мада интервално, ипак довољно одржавали име и лик Јована Рајића у свести низа поколења српског народа током протекла два века, али су на политичке значајке Рајићеве мисли указивали тек понекад, и то махом узгред.

* dragan.simeun@gmail.com

До данашњих дана изостало је једно целовито, искључиво оценама политичке димензије Рајићевог дела посвећено истраживање.

О тој потреби је писано још на прелазу 19. у 20. век поводом Руварчевог списка о Рајићу. Уз све похвале се тада доста тачно констатује да Руварчев спис има и једну велику ману: “У овом погледу издаје нас рад г. Руварца, јер о томе: како је Рајић у важним питањима историје своје, политике (подвукао Д.С.), цркве, свога друштва и народа мислив, нема нигде ни најмање назнаке”¹. Касније је стање на том плану донекле поправљено, али не тематским и целовитим радом.

Извори за утемељење Рајићевог политичког мишљења су разноврсни, почев, од његовог раног непосредног миграционог искуства, које је мање која је за Србе представљала и спас и уједно и болни егзодус, као што се не сме сметнути са ума ни то да је та сеоба представљала епохални догађај, који није био само европски значајног миграционог, већ и прворазредног политичког карактера. Такође, у време Рајићевог дечаштва још је било живих учесника Прве сеобе. Сасвим је било природно да тако крупни историјски догађаји у животу народа коме је припадао, створе посебан однос Јована Рајића према националној историји, па чак и веома рану, мада вероватно задуго и њему самом нејасну потребу да објасни велика политичка и историјска збивања.

Ту иницијалну, и раним добом затомљену жељу, Рајићеви боравци у Цариграду, и нарочито на Гори Атоској, као и у неким другим местима, могли су само оснажити. Треба имати у виду да постоје објављене чињенице које указују на то да је Рајић трпео и низ других, претходних утицаја средина и људи, као и да се одраније спремао за писање своје знамените “Историје”. Краткоћа његовог задржавања у Хиландару (два месеца), као и непознавање грчког језика, не иду у прилог тврдњама да је Рајић много профитирао у погледу квантитета коришћења извора током свог јединог боравка у најславнијем српском манастиру. Ипак, макар и посредна могућност коришћења старих списа познатих аутора и адеспотних дела као драгоцених историјских извора, те сама атмосфера и остварени важни контакти у том светом месту су свакако само могли допринети сазревању његове историографске мисли и његовом учвршћењу у решености да је књижевно-историјски обликује.

Ма колико Јован Рајић можда није желео да се бави политиком као праксом, на оформљење његовог укупног стваралачког, а тиме и политичко-теоријског мишљења, морали су утицати и они догађаји чији је он активни судионик, иако више туђом него својом вољом био, а који су несумњиво имали политичку позадину велике важности. У томе, уосталом, и јесу и моћ и тајна политике.

Перманентни проблем између Срба у Аустрији и аустријских царских власти, који је био садржан у томе што су Срби од доласка у Аустрију инсистирали на остваривању обећаног им статуса док је Беч сматрао да Србима припада тек статус толерисане, а не и равноправне, а камоли привилеговане нације (који је иначе био обећан Србима од Беча пре сеоба), нашао је своје

¹ Владимир Голошин: *Архимандрит Јован Рајић*, Земун, 1904, с. 4.

специфичне политичке изразе и у време када је Јован Рајић изабран за архимандрита. Тада, у Рајићевом зрелом животном добу, следе веома значајни догађаји који се тичу односа аустријске државе према српској цркви и српском народу у којима ће и он играти важну улогу.

Степен напетости је тих година достигао врхунац услед настојања Беча да се остваре реформски планови Марије Терезије, које ће Срби, укључив и Рајића, касније сматрати отвореним атаком на догматичке фундаменте српске цркве пред српским Светим Синодом, као њеним највишим форумом, испољеног у форми захтева да или Синод у најкраћем року направи Катихизис за школе, или да прихвати оно што му аустријска држава понуди. Како је Велики катихизис Петра Могиле одбијен као неразумљив, пред Синодом је стајао не само хитан образовно-верски, већ и политички проблем.

Отворивши седницу Синода 19. јуна 1774. године, барон Матезен, словонски генерал, је у својству царског изасланика представио готов катихизис који је Беч био наменио Србима. Зацело више из разлога незнања, него из разлога политичке покорности, српски епископи, са изузетком Путника, прихватише катихизис. Он затражи да учени Рајић да Синоду своје мишљење о овом катихизису. Тренутак када је Јован Рајић узео у руке тај катихизис пред Синодом био је по каснијим историјским истраживањима и оценама од немалог значаја за даљи ток политичке историје српског народа у Аустрији. Рајић је на лицу места одмах идентификовао катихизис као римокатолички, тачније језуитски, проценивши да је тај катихизис дело језуите Канизија, који је он “учио у Коморану, код језуита”², где је завршио гимназију. И детаљан накнадни упоредно-истраживачки поступак Рајићев потврди исто, због чега Синод одби понуђени катихизис, али би приморан да понуди своју варијанту, што је све скупа представљало поприличну политичку храброст. Данас, кад најновија истраживања, попут оних епископа бачког Иринеја Буловића, показују да ипак није био у питању Канизијев катихизис, већ катихизис врло сличан његовом, само постаје јасније да је Рајићево тадашње држање изражавало његов однос према католичкој вери, а не и према нечијем делу.

Одговор царског изасланика био је сасвим у духу његове војничке професије – ако се у року од 22 дана не напише нови катихизис, варијанта коју је предложио Беч биће штампана у 10.000 примерака и подељена српском народу. Бечки комесар је при том са правом рачунао са неспособношћу Синода да састави катихизис чак и у много дужем року. У коликој се невољи нашао Синод види се и из његових речи молбе упућене Јовану Рајићу да се прихвати важног задатка писања катихизиса, у којој га назваше “српским Златоустим и Атанасијем, поборником вере и благочестија”, како Синод до тада не описа ни једног српског свештеника, а поготову не неког ко је као Рајић непосредно пре тога ушао у конфликт са самим црквеним врхом. Мада невољно, стешњен роком, Јован Рајић се прихватио задатка. Био је то *de facto* велики политички чин одбране, не само српске вере, већ и идентитета српског народа коме је над главом тог трена висио мач унијаћења које је широм отварало врата његовој брзој асимилацији.

² Исто, с. 58.

Јован Рајић је сачинивши катихизис, урадио практично за 17 дана историјски важан просветни посао за који би иначе био потребан рад једног озбиљног сабора. Рајићева одлука није била само од *par exelans* теолошког, већ, и то далеко више и далекосежније, и од политичког значаја. Отада се убичајило рећи да је он тим својим, и мимо његове воље политички снажно конотираним поступком, ушао у ред спасилаца православне вере и бића српског народа у Угарској (*“православија избавитељем”*). Колики је историјски значај Рајићевог црквено-политичког ангажмана, види се и из чињенице да ће изненађене власти у Бечу, након захтева да се брзо сачини краћа верзија, што је такође успешно обавио Рајић, морати да прихвате *“српско догматичко питање”* као трајно решено, што је умногоме ослабило притисак Беча на српску цркву и српски народ све до половине 19. века, а и тада је атак власти на Србе био више борба против народности. Судбина Рајићевог катихизиса је симболично одражавала не само однос Беча према Србима, већ и према њему. Тако је 1776. године Катихизис штампан у 10.000 примерака, да би 1788. године аустријске власти забраниле учење вере по њему, и тек је посредовањем митрополита Стратимировића цар Леополд II поново одобрио употребу Катихизиса.

Рајићева теоријска парадигма би се могла дефинисати као источна варијанта просветитељства укрштена са западним рационализмом, што се да разумети ако се зна да је Рајић главно образовање стекао у Кијеву где је тада преовладавао дух западне сколастике.

Дела у којима се да одредити његова политичка мисао су бројнија него што се мисли, но без сумње најважније за подробну анализу његових идеја јесте његово обимно тротомно дело *“Исторія разных славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ”*, завршено 1768. године, а штампано тек током 1794. и 1795. године у Бечу.

Од немерљиве је не само научне, него и политичке вредности по одржање националне свести и вере у том времену притисака Беча, то што је Јован Рајић историју свог и, не само по тадашњем потчињеном положају, њему сродних народа *“из тми забвения изятая”* и велика је штета што дело није било штампано још онда кад је било завршено. Нема сумње да би оно, такво какво је недовршено и несавршено било, ипак изазвало у 60-им и наредним годинама 18. века национални политички полет код Срба у Угарској, који би, без обзира на размере, извесно дао њиховој историји нешто другачији смер. Народ који нема, тачније који не зна своју историју, од других се не сматра политичким, тачније политички равноправним или бар политички активним народом.

Срби су до тада имали својеврстан прекид историографског тока, његово усахњивање, у који су се ретко пробијала историјско-књижевна врела политичке конотације, намењена, било намерно, било злехудо попут *“Хроника”* грофа Ђорђа Бранковића, тек уском кругу посвећених. Историју Срба су бележили други, махом узгредно, онако како то чине победници или господари.

Одоцнела или не, појава овог Рајићевог дела је имала снажан политичко-мобилизациони карактер. Глад све писменијих Срба за писаном историјом била је огромна. Њу није могла утомити све блеђа и израубованија потка неси-

стематизованих политичких митова, нити је, уз сво њено дотадашње поштовање, српска епска поезија могла представљати адекватну замену за писану политичку историју српском народу, који је запљуснут нововековним идејама и збивањима стекао очигледне политичке амбиције. У том смислу ово Рајићево дело представља значајан политички искорак угарских Срба у свом времену. Због тога не може бити за његову историјску оцену одлучујуће то колико је података у њему тачно, једнако као што не може бити занемарљиво као вредност дејство његове појаве, и као израза снаге и опстајања, али и тенденције уздизања духа једног народа над којим се надвила авет утапања у друге народе и тиме и у заборав.

Објављивање Рајићеве „Историје“ био је, без сумње, не само велики књижевни, већ и национално-политички догађај. Не само сви Срби, већ сви релевантни политички фактори царевине која је држала покореним милионе Словена, били су обавештени о појави озбиљне и претенциозне књиге о словенској историји .

Велики је подстицај за један неслободан народ прва документована спознаја о величанственим тренуцима своје прошлости, јер она у њему буди свест о томе да, ко је могао нешто једном, вероватно може опет, а ко није, нема никакве гаранције да ће икад моћи. Па, чак и ако политичке околности не дозволе обнову политичке снаге и славе, имање темељно описане историје је увек било питање имања части и културно-политичког престижа сваког народа.

Настанак прве целовитије “историје Срба”, писане руком Ђорђа Бранковића, везан је за несумњиво велике личне политичке амбиције аутора. Појава Рајићеве, по свему судећи, није ни мало. То, разуме се, не значи да Јован Рајић није имао јасне политичке ставове који се не би могли уочити, како из његовог прилаза композицији, тако и из структурирања садржаја његовог дела.

Са аспекта политичке ангажованости Рајићева “Историја” је омогућила српском народу да и политички и научно крене путем процеса самоиспитивања своје снаге и својих могућности да би боље разумео себе, давши му за то почетну грађу, темељ за надграђивање себе и надилажење других, при том га не омеvши и не одвративши (како поједина дела у добима великих реформи и збивања то итекако узрокују) од “разумевања себе на тзв. `самоочевидан` начин у породици, друштву и држави у којој живи”³, већ, напротив, подстакавши га да кроз оснажени верско-етнички идентитет то чини само још боље.

Веома је важно да Рајић није запао у неке основне грешке у које су масовно западали многи писци сличних дела - национално-историјских првенаца у епохи просветитељства. Нити његово дело носи печат *praejudicium preacipitantise*, такозваних грешака брзоплетости, и то не само услед дугог протока времена у коме је рађено већ и услед ауторове изузетне учености и темељности, нити носи печат *praejudicium auctoritatis* -методолошке грешке подлегања политичком и научном ауторитету, чему су у то време итекако били склони интелектуалци који су припадали верским или етничким мањинама у аустријском царству.

³ Hans-Georg Gadamer: *Truth and Method*, New York, The Seabury press, 1975, с. 230.

Јован Рајић је искључиво следио своју особену друштвено-политичку визију сопствене мисије испуњења потребе настанка једног таквог дела у корист свога народа. Он признаје само ауторитет Бога, вере и науке, а не и политичких моћника, што се лако да уочити већ из његовог односа према одликовањима којима су га два двора, руски и аустријски, окитила. „Нико не зна да је царска милост, него свако мисли да сам га сам купио“⁴ написаће Рајић за златан крст којим га је одликовао аустријски цар Леополд. Такав однос према цару и царском одличју, као и друга Рајићева писмена гунђања на рачун тог високог одличја, били су у то време када су европски цареви били преосетљиви на сваку критику због Француске револуције која се управо догађала, одиста радикално понашање, односно како то каже Голошин „така критика у оном добу је била достојна Јакобинаца (подвукао В.Г.)“⁵.

Анализа његовог најважнијег дела мора почети од бриљантног “Предисловија”, јер оно, поред класично-интродуктивне, има и веома изражену социолошко-политиколошку димензију.

У њему се, за оно доба на уобичајен начин, расправља о постанку друштва, његовим задацима и његовој организацији, о функцијама друштвених сфера, о дужностима његових чланова које они треба прилежно да испуњавају, и уопште о њиховом понашању у интересу општег добра и хармоније политичке заједнице. Најављена је и политичко-едукативна специфичност дела садржана у подукама, намењеним и државницима и народу, да се не би поновиле оне грешке које су у историји довеле до пропасти српске, и других словенских држава. Порука Рајићевог историјског дела је јасна – спознаја прошлости је важна јер помоћу ње сазнајемо ко смо, одакле смо и шта смо досад урадили, али то је уједно и порука да из тога треба извући користи по садашњост и будућност. Тиме је књига о прошлости, од самог свог почетка окренута будућности. Прошлост је одређена као покретач сваке друштвене активности, урачунав и политичку.

Рајићева “Историја” добија пун политичко-филозофски смисао ако се разуме не само као констатација изгубљене слободе, већ и као позив за трагање за њом, као нечим од Бога утврђеним. Из Рајићевих списа се види и његова визија друштва. Намера Творца је била хармонија међу свима које је саздао. Она не подразумева само сагласје, већ и узајамност кад је реч о друштву. Узорна друштва одликују се, по Рајићу, слогом и поделом рада која је као у пчелињој кошници “изврстно” изведена, тако да сваки члан врши оне дужности “које су му од нарави додељене”. Рајић посматра организацију друштва од врха пирамиде на доле: царска власт води бригу о свему, затим су одмах испод ње рангирани духовни пастири који воде непрекидно рачуна о утврђивању и ширењу вере у народу, потом судска и извршна власт, па просветари који образују младеж, а на дну су “*менишаго степена граждани*” који чине разне ствари од друштвене користи сходно својим могућностима. Тек тако организовано друштво испуњава Божију вољу. Да Рајић не припада старом времену,

⁴ Према: Димитрије Руварац, *Архимандрит Јован Рајић*, Сремски Карловци, 1902, с. 89.

⁵ Голошин, В., нав. дело, с. 83.

већ да из његовог дела зрачи дух новог, тачније његовог доба, види се и по значају који у организацији друштва и државе он придаје грађанском сталежу у целини.

Сам Бог је народе упутио на стварање (што значи и обнављање) државе као нечег разумног, јер нигде, као у државним пословима “где снага једног не допире то испомаже целина својом силом”⁶.

Рајић је заступник органицистичког схватања државе, од свих теоретичара државе који му претходе можда најближи Хобсу и његовом “Левијатану”, будући да је она по њему слична великом телу кога чини мноштво органа и удова а краси јединствен дух. Зато повреда једног дела друштвеног тела мора да све боли тако да се читава држава упне да невољу одстрани, јер, “као што нема органа на телу који није од користи, исто тако нема грађанина који не би могао општем добру послужити”⁷. Држава је дужна да се стара о сваком свом члану, сходно принципу узајамности, као што је и сваки члан политичке заједнице дужан да се стара о њој. Тако се старање о посебном, претаче у старање о општем добру. Не само Рајићева изразито православна етичност, већ и рационалистички принцип “*Beispiel geben!*”, нагони Рајића да и сам допринесе бољитку, тако што ће скупити и описати целокупну историју свога и њему сродних народа.

Инспирацију за то, или “мановеније” како Рајић каже, нашао је не само у чињеници да сем Срба, сви њему познати народи своју историју кроз књиге уздижу и из ње о себи уче, већ и у жалосној истини да многи туђи писци, кад пишу о Србима, било узгредно или хотимице, увек то раде са клеветањем и презиром. Оно што је у Срба храброст, описано је као варварство, врлина је транспонована у злочин, а све што је остало вредело, а не могоше га изврнути, преко тога пређоше. Јован Рајић наводи пример грчког историчара Пахимера који је на такав начин писао о Урошу, оцу краља Милутина, да овај, све и да је хтео, толико лош није могао бити.

Разлоге за овакво понашање страних историчара Јован Рајић је налазио у политичком ривалству народа. Сасвим у духу православне толеранције он не жели поћи тим путем, већ, шта више, пише дотад ненаписану историју суседних и “истокрвних” народа, не само ради њиховог међусобног бољег разумевања, већ и ради давања примера како се о историји туђих народа може истинито писати.

Будући да је дело несумњиво профилирано као васпитно и просветитељско, природно је што Рајић сматра да ће, не само таквим својим приступом, већ целом својом књигом подстаћи читаоца на чињење добра, а нечињење зла. Сасвим у духу православља Рајић пише да му је једина намера била “да у народу посеје и укорени љубав и слогу, како би свако читајући и слушајући постао честит човек, добар хришћанин”⁸.

⁶ Према преводу Владимира Голошина, нав. дело, с. 103.

⁷ Исто

⁸ Према: Голошин, В., нав. дело, с. 105.

Могуће приговоре да није задатак историјских, већ друштвених наука и педагогије утицање на људски карактер, Рајић одбацује тврдњом да се “не да порећи да ништа не може тако исправљати нарави човечије, него угледање у добре примере и избегавање хрђавих”⁹ примера из своје породичне, националне и политичке историје.

Познање сваке, а нарочито сопствене историје је драгоценост за вођење политике јер државне власти могу избећи многе невоље по себе и народ ако поучене добрим и лошим примерима из прошлости начине дугорочну мудру политику развоја друштва какву је, по њему, повремено имала династија Немањића. У свом, веома обимном делу Рајић нам, на чак две хиљаде страница, непрекидно даје такве и сличне поуке кроз опис живота и политичког делања не само српских, већ и других владара.

Његова политичка мисао је омеђена хришћанском етиком. Поуке и укори су благи и мудри. Све је подређено добру заједнице, па и онда када се Рајић брине за судбине моћника.

За реализацију општег добра потребна је слога и тога ради “*вси въ едину мысль согласившися о общемъ*”¹⁰.

Слога омогућује владару да добро влада, те “*такo Царъ воиmи водить, а граждане подавають руки и обоихъ же духовнi благостъ божiю умилостивляють*”¹¹.

Из овога, као уопште и из свих наредних примера, учоавамо да Рајић не види као довољне елементе добро уређене државе било какве владаре и поданике, већ само оне који богоугодно поступају у свему, па и у рату и у политици.

Тачно је да је ова Рајићева књига оснажила свест српског народа да може своју државу обновити по природним законима континуитета, али помало смета што многи, говорећи о Рајићевој подстицајности обнове националне државе заборављају да он не тежи тек обнови српске као националне, већ и хришћанским духом прожете и на начелима разума добро установљене државе.

Доследни богослов Јован Рајић као мало ко у нас није делио судбину вере од судбине нације у својој “Историји”. Још задуго после њега није била достигнута она димензија крста, о којој често говори Владета Јеротић, а која је веома садржана у овом Рајићевом делу - да му вертикалу чини историја духовног, а хоризонталу историја световног, односно нације и државе.

Разумевајући политичку историју свих народа о којима пише, не само као историју славодобитника, већ и жртви, Јован Рајић је испунио хришћански принцип да се историја, као и садашњост и будућност, не посматра само са становишта победника, већ и губитника, као са становишта Христа, који је био политички поражен, али који је вечни морални победник. Сјерен Кјерке-

⁹ Исто

¹⁰ Јoан Раичъ, *Исторiя разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, в Виеннъ, 1794, I част, с. 7.

¹¹ Исто

гор је био много радикалнији у томе када је одбацио сву досадашњу историју као причу победника, али тек цео век и по касније. Јован Рајић, и да је хтео, није могао другачије писати а да притом остане научно честит, јер је припадао, политички и војно, мада не и духовно и морално пораженем народу.

Онако учен, Рајић је напросто морао бити велики поклоник науке. Ниједан, па ни политички прогрес у друштву није, по њему, могућ без науке. Без ње нема никаквог, а понајмање политичког добра. Ту идеју о великом значају науке Рајић је преузео од свог узора Теофана Прокоповича, али је у својој “Историји” очигледно продубио и развио све до смислене границе екстраполирања. Јесте да је циљ његовог дела био просветитељски, али је његова вера у могућност сузбијања људских порока и развијање врлина у политици просвећивањем ипак била превелика. Мислио је да се уз помоћ науке могу искоренити оне лоше особине Срба и других славенских народа (неслога, незнање, недисциплинованост, нетолеранција, несолидарност и самољубље) које су најопасније по заједницу када дођу до изражаја у политици. Тежио је друштву у коме ће више морал него политичка сила играти регулативну улогу, и сходно томе сањао о политичком поретку у коме ће цветати вера, љубав, честитост, оданост раду и знању.

Слажемо се са мишљењима да је сврха Рајићеве “Историје” била васпитна, али морамо подвући, пошто је намера била да се преваспита цео један народ, да је онда она била и политичка.

Основна данашња научна замерка просветитељима је у томе што су нудили инстант решења и упутства народу, скоро као наредбе и нове политичке догме, што је несумњиво убијало не само рецепијентну, већ и интерпретативну креативност код народа као објеката просветитељства.

Оно што савремени оцењивачи просветитељства сматрају ретким, понудио је управо Рајић својим делом – колико само он пута позива читаоца да сам одреди своју контемплативну путању ка исправном суду о неком историјском догађају и, нарочито, о његовим последицама. Ако је истина, да је и мука, а не само добра намера, натерала Рајића на то, то га ипак не детронизује као рафинираног просветитеља у очима савремених истраживача који трагају управо за таквим примерима “неприсилног просветитељства”, које је обезбеђивало радост делимичног самооткрића услед већег и бољег коришћења своје памети, уместо релативног задовољства слеђења туђе. У сваком случају, из “Историје” је видљиво да за Јована Рајића циљ просветитељства није могао бити пуко учење туђе мудрости.

Рајић није подлегао само народном предању или Мавру Орбину кад тврди на више места у свом делу да је због грехова очева пропала како немањичка, тако и друге династије и царства, већ је у ту тезу чврсто узидео и елементе култа науке и образовања, који зацело могу вући корене и из “барокног енциклопедизма”, на чему инсистира Милорад Павић, али су неспорно и део владајућег система вредности у епохи просветитељства. При том, треба ипак имати у виду и то, да кад Јован Рајић говори о науци, он њу види само као науку какву је он познаје и признаје, што пре свега значи као систем знања који тада

нуде духовне академије ситуиране у манастирима. Ако то неке, пак, наводи на мисао о неполитичности такве науке, онда то најбоље пориче баш Рајићево и дело и знање. Црква је, уосталом и пре Рајића, итекако знала шта су моћ, власт и држава, дакле управо три најбитније политичке категорије.

Расправљајући много о владању и владарима, Рајић ипак није створио тип идеалног владара. Не изненађује да он, као толико науци посвећен просветитељ, налази разлоге за неспособност владања код цара Уроша, управо у немању довољног знања, делом ипак схваћеног и као плод животног искуства, а не само класичног образовања. Отуда Рајићева критика налази узроке дефицитарности царевог знања и у његовом *“мягком воспитанию”* као јединца. Типично просветитељски став Рајић испољава и у оптужбама на рачун Урошевих родитеља због њихове одговорности за његово недовољно образовање за владање. Јер, у добу кад је требао да се посвети свом државничком образовању, родитељи га прерано, баш у *“время к наукам прикладное”*¹², из политичких разлога оженише.

На Урошевом примеру он исказује и свој теоријски приступ установи врховне политичке одлуке. Принцип политичког одлучивања је заснован, по њему, на изналажењу веће друштвене користи од могуће штете, а евентуалну кривицу за политичку одлуку сноси само онај који је доноси (укључив и његово потомство), без обзира на друштвено-политичке околности у којима је доноси. Јован Рајић можда највише ту искаче из свог етичког система. Залажући се за, од Уроша неизабрану, а по царство најкориснију, мада не и најморалнију владарску одлуку, он то своје становиште настоји и прикрити, а не само поткрепити моралном осудом Уроша који не хтеде земљу непокорних разделити оданим властелинима. Као оправдавајући разлог за свој став Рајић наводи сиромаштво оданих, мада је јасно да се уствари ради о залагању за класично политичко награђивање послушних и кажњавање непослушних, а не за праведнију и тиме и моралнију расподелу поседа.

Будући да је у питању важан васпитни пример, било је ипак за очекивати од историчара-теолога да уђе са више куражи и у оцене о моралу оних који прво родољубиво хтедоше, па потом, кад не добише поседе нелојалних, нехтедоше очувати царство.

У тим судовима Јован Рајић се, по нашем суду, донекле поводи за Ђорђе Бранковићем који, такође, не улази у мотиве лојалности Урошевих велможа, а још мање у мотиве престанка њихове лојалности.

Рајићев повратак пуној равни моралности политике је видљив тек код његове избалансиране осуде свих због политички мотивисаног убиства цара Уроша, урачунав и осуду саме жртве.

Цар Урош је крив зато што је власт схватио олако. Његова главна кривица је у томе што је нарушио оно сагласје, друштвену хармонију заједнице о којој говори Рајић у свом *“Предисловију”*, зато што, иако цар, није вршио, не само политичку, већ и своју друштвену дужност онако како сваки члан друш-

¹² Јоан Раччъ, *Исторія разных славенскихъ народовъ, наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ*, II част, с. 650.

тва своју треба да врши. На више места у књизи Јован Рајић врло суптилно доказује да је за вршење врховне политичке власти неопходна висока свест о свом положају и количини своје моћи. Урошева благодат није одавала такву самосвест и охрабривала је непокорне, јер, тако мек и благ, он не одаваше слику најсилнијег међу њима. Укратко, Рајић нам сугерише и правило исправног владања: ако хоћеш да се други према теби понашају као према цару, мораш се прво ти понашати као цар. Тиме улази и у сферу разматрања перцепције политичке моћи, о чему је пре њега размишљао само још Томас Хобс у 4. глави „Левијатана”.

Рајићева политичка поука је - ако објект моћи перципира моћ субјекта моћи већом но што она заправо јесте, он ће се према субјекту моћи понашати као да његова моћ заправо и јесте толика, и обрнуто, ако дозволимо у политици, нарочито у државничком занату, да неко нашу моћ процени, на основу наших неубедљивих или недовољних манифестација моћи, мањом него што она заправо јесте, проћи ће као несрећни цар Урош.

Рајић тачно уочава у својој “Историји” да су се поједини српски владари духовно изузетно уздизали и образовали, али и код таквих, као неопростиву, подвлачи њихову грешку што ни у време кад су им државе биле најјаче нису подизали “пребивалишта за науке”, док су друге земље у исто време већ имале универзитете. Отуда је и деспот Стефан за њега тек ратник, и, уопште, цела историја Срба је, по њему, онајвише исказала њихову вештину борбе, а не умеће употребе разума. Срби су по Рајићевом суду државу изгубили итекако и због немања науке као и због неразвијања сваке политичке, а нарочито дипломатске вештине. Код Срба, са изузетком неколико значајних личности, по Рајићу, никада “не вџ моди било” уважавање и развијање науке, Политичко умеће које Јован Рајић више схвата као нововековно *virtu*, него као античко *techne*, по њему је од тако великог значаја за бољитак друштва да је узалуд што су Срби чинили “славно и похвално дело”, кад су се “потомци мало знали (подвукао Д.С.) том славом користити”.

Основу за одговор на питање - има ли Рајићево бављење, тачније небављење историјом Босне политички смисао, било да је реч о Рајићевом истраживачком ауторском, било преводилачком раду, дао је најпотпуније Сима Ћирковић¹³. Рајић се, уосталом, није бавио много ни другим српским земљама, а не само Босном, као што се, на пример, није бавио ни Дубровником, иако није спорно да је он био славна и важна словенска република, и, у то време не само код Словена, редак и за врсног истраживача попут Рајића зацело довољно изазован облик политичке заједнице.

Разлози за то су сигурно различити, али онајмање би могли бити политичке природе. На пример, различити третман богумила у тзв. “краткој” и у тзв. “великој историји”, да се објаснити, како односом митрополита Стефана Стратимировића према Гебхардијевој књизи “Историја кратка краљевства Србији, Расцији, Босни и Рами”, тако и личним разлозима Рајићевим, који у вре-

¹³ Сима Ћирковић, Рад Јована Рајића на историји Босне, *Зборник “Јован Рајић”*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1997, с. 29-37.

ме обраде, тачније понешто слободног превода Гебхардијевог текста 1790. године још није био издао своју “Историју”, те је разумљиво да је гајио извесно осећање конкурентности, а не само уважавања према Гебхардију и његовом делу.

Рајић је уз то своје изворе очито сматрао оскудним да би из њих могао црпили сазнања о култури, па и о војној и политичкој организацији Рашке (“*какови били чини и обряди и строения военая и политическая*”¹⁴) коју је најбоље познавао, а камоли Босне и других српских држава. Уколико Рајићево занемаривање историје свих српских земаља изузев Рашке није садржано тек у разлогу недостатка извора, него је и концепцијско-методолошка грешка, оно ипак ни по једној назнаци у делу није и политички гест аутора. То се пре свега односи на избор држава и народа укључених у његову “Историју”, који је Рајић оправдавао критеријумом сродности језика као доказом сродности народа који се “у доб разуметися могут”.

Нема сумње да је још у Рајићевој почетној намери писања историје свих Словена садржана и идеолошка клица славенофилства. Славенофилски политички став Рајићев је видљив из његовог инсистирања да је историја Срба повезана са историјом Руса и веома ослоњена на историјски развитака свих Словена узетих као једна целина, по чему се битно разликовао од Ђорђа Бранковића и нарочито од хрватског историчара Павла Ритера Витезовића.

Рајићева “Историја” је препуна излива патриотизма, што је логично ако се зна да ју је писао из родољубиво-просветитељских разлога. Али, и његов старешина, митрополит Стратимировић, се живо залагао за издавање “Историје”, чиме се српска црква у целини представила не само као родољубива, већ и толерантнија од низа европских цркава, рецимо од француске, које су се оштро супротстављале просветитељству. Разуме се да главни разлог за то лежи у различитим историјским потребама.

Тврдње да је Рајић овом књигом постао теоријски зачетник идеологије национализма у Срба су научно неодрживе. Већ сам наслов “Историје” то више него убедљиво пориче. Истицање прво Бугара, а тек на крају Срба у наслову те књиге ће, уосталом, коштати Рајића од његовог времена до данас заједљивих примедби са друге стране, па и озбиљних сумњи од стране загрижених националиста, које су најчешће биле изражаване у форми подсећања да се његов отац у Србију доселио из Видина. Тај податак није могао бити затамњен ни чињеницом да је у наслову дела “*Исторія разных славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*”, реч *Сербовъ* дата у посебном реду и далеко најкрупнијим словима, из простог разлога што се онда добро знало да је митрополит Стратимировић био тај који је водио рачуна о ликовно-графичкој опреми књиге, те да је свако графичко обликовање, рачунајући и то, пре могло бити плод његове него Рајићеве одлуке. Такође и начин на који је Рајић писао о историји Хрвата и Бугара се нимало не разликује од начина на који је приступио историји Срба и представља снажан индикатор спорности

¹⁴ Јоан Раичъ, *Исторія разных славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, II част, с. 522.

тезе да је Рајић намеравао да ствара некакву “српску идеологију”. Напросто, код оцењивача такве врсте је, и поред њихових симпатија за Рајића и његово дело, видно категоријално-појмовно неразликовање патриотизма од национализма, који се као појмови могу садржајно пресецати али се не морају и потпуно поклапати. Напоменимо да има и сасвим јасно идеолошки мотивисаних негативних оцена такве врсте о Рајићу, но разумљиво је да тек оне не заслужују да буду предмет научне расправе.

Рајићева поезија је окренута и темама родољубиво-политичког, а не само духовно-пропедеутичког карактера. То највише важи за Рајићев спев “Бој змаја са орлови”, који је пример политички потпуно ангазоване књижевности, потврђен као такав чак и коришћењем народног језика. У њему се у преко 1500 стихова описује рат Турске са Русијом и Аустријом 1788-1791/92. године, у коме су масовно учествовали и Срби, а који је резултирао поразом Турака и аустријским заузећем Београда и дела северне Србије. Јован Рајић је тај рат доживео као ослободилачки, те је добар део свог спева посветио лојалистички интонираном описивању, тачније величању заслуга аустријског цара Јосифа II, али, како примећује Владимир Стојанчевић, “без посебне дедикације, као што је то учинио тада Доситеј”¹⁵.

Спев потврђује да је Рајић потпуно усвајао политички принцип коришћења снаге јачега у остваривању сопствених-националних циљева, видевши Аустрију као фактор ослобођења Срба од Турака.

Он у том спеву није показао прихватање једног другог принципа који се историјски увек дугорочније потврђивао као делотворнији. Реч је о принципу ослањања искључиво или претежно на сопствене националне снаге у међународном политичком и војном сукобу.

Рајић је у том свом делу испољио своја политичка уверења у више димензија: као хришћанин који подржава победу своје вере над надирућим исламом, као српски патриота који у тој победи види несумњив добитак вишег степена слободе за свој народ, као лојални аустријски поданик који се радује победи своје, хришћанске државе над безбожним непријатељима, и као просветитељ који слави победу просвећене над заосталом државом.

Национални осећај Рајићев види се из оних стихова овога спева у којима посебно велича јунаштво и заслуге српских добровољаца за успех аустријске војске. Такође је Рајић у њему истакао значај чврстине релације вере и народности као судбинских одређења путање свих, а на само српског етницитета у Аустрији.

За ову тему од великог значаја је рад Ђорђа Рајковића, Ватрослава Јагића и Димитрија Руварца на размеђи прошлог и претпрошлог века, а потом и Славка Гавриловића, на откривању и објављивању преписке Јована Рајића, јер политичке мисли, по својој природи увек спадају и у домен људске интима која се понекад разоткрива баш у преписци, па и оној приватне природе.

¹⁵ Владимир Стојанчевић, Рајићев спев “Бој змаја с орлови” као историјски извор, у: *Зборник “Јован Рајић”*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1997, с. 155.

Позната Рајићева писма (од 84 текста сачувана су 64) потврђују у нашим очима Јована Рајића као српског родољуба оданог православљу, али ипак, не само истовремено већ понајвише, окренутог тзв. поданичком патриотизму, боље речено лојализму аустријској држави. Јован Рајић је заправо чинио што и многи Срби у Аустрији који су себе сматрали родољубима – био је истовремено и лојалан поданик који је још 1788. писао како треба “увјешчавати народ к вјерности царској”, и искрен борац за духовни препород свога народа, не налазећи у томе никакве противности. Тек од последњег аустријско-турског рата, започетог 1791. године, Рајић се све више и формално исказује као српски родољуб. Таква политичка оријентисаност Рајићева долази све више до изражаја са његовим позним годинама. То се односи и на последњи његов спис, настао 1799. године, “*Символ исповедания и жития либертинскаго или фрајмаорскаго*” у коме се Рајић исказује не само као врстан теолог који и нехотице политички дела у корист вере и нације, већ и као друштвено ангажован мислилац који разматра феномене либерализма и масонерије.

По нама су сасвим основане тврдње да је и Рајићев “*Цветник с библическим наравоучением*” својеврсни идеолошки контрапункт антирелигиозним Доситејевим “Баснама” у којима се посебно напада монаштво.

Рајићево национално-политички мотивисано просветитељство се изразило и у преводу са руског на српски “прости” језик књиге “*Собрания разныхъ подчений на все воскресные и праздничные дни*”, коју је руски Свети синод издао у Москви 1780. године, а која међу Србима слови као “Рајићеве синодалне проповеди”. Сумња аустријских власти према могућој политичкој употреби православља се исказала у трајању цензуре и штампе “Проповеди” дугим седам година, све док се Беч није уверио да је из дела отклоњен не само сваки могући руски политички утицај на српске вернике, већ и сваки, па и најмањи траг о руском пореклу дела, да то, по мишљењу државног цензора Секереша, не би код српских читалаца снажило подсећање о заједничком словенском пореклу Срба и Руса. Колики је био тај страх види се из Секерешовог извештаја Дворској канцеларији од 12. јануара 1787. године у коме он тврди да би “Рајићеве проповеди” могле направити “од Илира пре Русе него добре хришћане”¹⁶.

Оно што се није могло спречити јесте да је ово дело имало, а не потом задобило, поред духовне, “још и изразиту световнополитичку сврху”¹⁷ просвећивања не само заосталих српских народних маса, већ и српских свештеника, јер је то био битан услов да се радикалније набоље измени поражавајуће стање духовне запуштености Срба у Аустрији о коме извештавају савременици попут Немца Таубеа који је након путовања по српским пределима аустријског царства 1777. године записао да тешко да може да се нађе један од сто српских свештеника који може да одржи проповед¹⁸.

¹⁶ Цит. према: Мита Костић, *Проповеди Јована Рајића, студија о политичкој цензури српских књига у 18. веку*, Сремски Карловци, 1922, с. 12.

¹⁷ Исто, с. 5.

¹⁸ Fridrich W. von Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien*, Leipzig, 1777, I, с. 89.

Истраживања о политичкој цензури српских књига у 18. веку баш на примеру цензуре “Рајићевих проповеди” оспоравају мишљење Доситеја Обрадовића да је у његово и Рајићево време “царевала еванђелска слобода” јер утврђују да је “јозефинизам” додуше био блажи од “терезијанизма” на плану задирања у верско учење српске православне цркве и да је Патентом о толеранцији из 1781. године формално-правно знатно унапредио положај Срба као грађана, али да је зато био цензорски далеко рестриктивнији на плану сузбијања сваког руског утицаја на Србе. Такве околности, у којима су Срби имали огромну потребу за световним и духовним препородом нису могле, са друштвено-политичког аспекта гледано, другачије обликовати овај Рајићев преводилачки, до као превасходно световнополитички ангажман. То исто важи и за неке друге његове списе, пре свега за “*Безпристрасную историческую Повестъ яко о разделении восточния и западна церквей*”.

За Рајића, као просветитеља, укупно његово дело није требало имати превасходно политички смисао, мада је био свестан да је оно било и од политичког значаја и од велике политички употребне вредности. Историја је, по Рајићу, била тек учитељица живота, а Срби његовог доба учитељицу нису имали. Ако је уопште прикладно у томе тражити политичност идеје, онда је она зацело не само у томе што је Рајић хтео да Срби имају своју учитељицу, већ и да немају туђу.

Најкраће оцењено, његова политичка мисао је била просветитељска, припадала је његовој епохи и била је намењена српском народу.

Литература:

1. Gadamer, Hans-Georg (1975): *Truth and Method*, New York, The Seabury press,
2. Голошин, Владимир (1904): *Архимандрит Јован Рајић*, Земун,
3. Костић, Мита (1922): *Проповеди Јована Рајића, студија о политичкој цензури српских књига у 18. веку*, Сремски Карловци,
4. Раичъ, Јоан (1794): “*Исторія разных славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*”, в Виеннъ,
5. Руварац, Димитрије (1902): *Архимандрит Јован Рајић*, Сремски Карловци,
6. Стојанчевић, Владимир (1997): Рајићев спев “Бој змаја с орлови” као историјски извор, *Зборник “Јован Рајић”*, Институт за књижевност и уметност, Београд,
7. von Taube, Fridrich W. (1777): *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien*, Leipzig,
8. Ћирковић, Сима (1997): Рад Јована Рајића на историји Босне, *Зборник “Јован Рајић”*, Институт за књижевност и
9. уметност, Београд,

POLITICAL THOUGHT OF THE ARCHIMANDRITE JOVAN RAJIĆ

Summary: This paper aims to shed some light on so far unexplored topic: the political thought of Jovan Rajić, the first serbian author of the book about the history of the Serbian

people. This will be done by analysis of his writings, as well as his actions which, in very specific social and political circumstances in Austria during second half of 18th century, undoubtedly had a political dimension.

Rajić's aspiration to write the first history of Serbs was completely in line with political ambitions of Serbian people in Austria at that time.

His political thought and works can be, from theoretical point of view, can be described, in short, as nationally and politically motivated Enlightenment, which was, by modernity of its political concept, completely embedded in Central European, and by form of writing in Russian political thought of his age. Considering its goals and actions, his political thought and works were a mixture of patriotism and loyalism.

Key words: Political thought, Jovan Rajić, Enlightenment, Serbian history, State, Art of governance, Science